

ORTODOXNÉ OBYVATEĽSTVO HORNÉHO UHORSKA A REFORMÁCIA

PETER KONYA

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE

UNIVERSITY OF PRESOV

peter.konya@unipo.sk

THE ORTHODOX POPULATION OF UPPER HUNGARY AND THE REFORMATION

Abstract: Since the late Middle Ages, a large population of Eastern Rite Romanians, Ruthenians and Serbs lived in the peripheral areas of the Kingdom of Hungary. Hundreds in the northern and north-eastern parts of Upper Hungary, which occupy the north-east of the country, were inhabited by Ruthenians. Like the Romanians in Transylvania, they too were confronted with the Reformation from the mid-sixteenth century onwards. The ideas of the Swiss Reformation were spread among them by preachers sent and supported by the nobles who owned the vast estates on which the Ruthenians lived, especially the Drugeth and Rákóczi families. Thanks to them, a number of Ruthenian Reformed parishes were established in the northern and north-eastern provinces, around Humenne and Mukachevo, which are also recorded in the surviving Reformed canonical visitations. However, these Ruthenian Reformed congregations did not last more than a few decades, and after the conversion of the estate owners during the recatholization, their believers returned to the Orthodox Church.

Keywords: Reformation; Ruthenians; Eastern Christianity; church communities; magnates

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 1, Number of Article 2, p. 26 – 37.

DOI: 10.14712/12117617.92.1.2

Priebeh reformácie v 16. storočí v Uhorsku doteraz nie je v historickej vede spracovaný na adekvátnej úrovni a mnohé jeho aspekty sú iba málo známe. Pritom reformácia sa uberala rôznymi cestami v jednotlivých častiach Uhorského kráľovstva, kde nadobudla rôzne charakteristické črty. S viacerými osobitosťami sa je možné stretnúť pri výskume reformácie a takisto rekatolizácie na teritóriu Horného Uhorska, na severovýchode kráľovstva. Pojem Horné Uhorsko nie je neznámym ani v historiografii, ani v v publicistike či literárnych žánroch. Spravidla sa však takmer nikde nepoužíva v pôvodnom, teda ranonovovekom význame. Vo veľkej väčšine je tento výraz chápaný ako označenie niekdajšej tzv. Hornej Zeme, či ešte častejšie priamo vzťahovaný na teritórium súčasného Slovenska. To však nezodpovedá historickej realite. Horné Uhorsko, ako vojenský, hospodársky a administratívno-správny celok, vzniklo v 16. storočí, keď panovnícky dvor, resp. Dvorská vojnová rada, v záujme zabezpečenia obrany pred osmanskou hrozbou, rozdelila územie kráľovstva na hlavné kapitanáty, ktoré v nasledujúcom období prevzali popri vojenských aj funkcie hospodárskeho a administratívneho riadenia.

Toto územie Horného Uhorska, ako najvýchodnejšiu časť krajiny, ktorá tak zároveň ležala najďalej od Viedne ako sídla dynastie, pozostávalo z trinástich stolíc. Patrili k nemu stolice: Spišská, Šarišská, Zemplínska, Abovská, Turnianska, Užská, Berežská, Ugočská, Gemerská, Hevešská, Boršodská, Sabolčská a Satmárska. Na jeho území ležalo najviac slobodných kráľovských miest v celej krajine, tvoriace tzv. Pentapolitanu, spoločenstvo piatich a neskôr šiestich miest (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov, od r 1660 aj Kežmarok). Na tomto teritóriu ležali aj významné, tzv. hornouhorské kráľovské banské mestá, ktoré síce neboli také významné ako dolnouhorské¹, mali však významnú úlohu v ekonomickom živote celej krajiny (Smolník, Rožňava, Gelnica, Mníšek, Dobšiná a i.) centrom celej oblasti bolo mesto Košice, kde sídlili dva najvýznamnejšie centrálné úrady habsburskej správy: Hornouhorský hlavný kapitanát a Spišská komora.

Horné Uhorsko bolo už od stredoveku etnicky zmiešaným územím, na ktorom po stáročia žili viaceré etniká. Maďarské obyvateľstvo žilo v najväčšom počte takmer výlučne v Boršodskej, Hevešskej, Sabolčskej a Satmárskej stolici, výraznú väčšinu tvorilo aj v Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Ugočskej, Abovskej, Turnianskej a Gemerskej stolici, v menšine v Šarišskej stolici. Slováci obývali zväčša severnú časť územia, najviac Šarišskú stolicu, no vo väčšom počte žili aj v stolicách Spišskej, Zemplínskej, Užskej, Abovskej a Gemerskej. Nemecké sedliacke obyvateľstvo žilo iba v Spišskej stolici, nemeckí mešťania potom v slobodných kráľovských mestách, v kráľovských banských mestách a výsadných spišských mestách.² Od konca stredoveku sa do východných a severných stolíc stále vo väčšom počte sťahovalo rusínske, v menšej miere rumunské pastierske obyvateľstvo, ktoré v 16. storočí tvorili už plynulý pruh osídlenia v Berežskej, Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolici, kde založilo niekoľko desiatok nových obcí na valašskom práve.³ Spolu s Rusínmi (resp. Rumunmi) prišlo na toto teritórium i nové, ortodoxné náboženstvo a spolu s judaizmom vtedy ešte málopočetnej židovskej komunity tak vytvorilo prielom v konfesionalnej jednote dovtedy jednoliateho katolíckeho obyvateľstva.

Podobne pestrá ako etnická skladba regiónu, bola aj spoločenská štruktúra či stratifikácia obyvateľstva. Horné Uhorsko bolo v ranom novoveku jednou z najviac

¹ Sedem dolnouhorských kráľovských banských miest na území dnešného stredného Slovenska bolo strediskami ťažby drahých kovov a medi (Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica), vďaka čomu získali významné výsady a postavenie približujúce ich slobodným kráľovským mestám.

² V slobodných kráľovských mestách (okrem Levoče a Kežmarku, kde žilo iba nemecké obyvateľstvo) tvorili Nemci až do konca 17. storočia väčšinu, v spišských mestách a banských mestách aj naďalej.

³ Kým tento pastiersky, istým spôsobom kočovný ľud mal pôvodne rumunský etnický charakter, v podkarpatských stolicách v ňom už prevažovali Rusíni a posledné rumunské osobné mená sú tak doložené iba v Užskej stolici.

urbanizovaných častí krajiny. Na jeho území sa nachádzalo už spomínaných päť, resp. šesť slobodných kráľovských miest, tvoriacich politický zväz Pentapolitana, ktoré zohrávali mimoriadne dôležitú úlohu v hospodárskom, politickom a duchovnom živote regiónu. Hornouhorské kráľovské banské mestá, ležiace na území západných stolíc (Smolník, Rožňava, Dobšiná, Gelnica, Švedlár, Mníšek a i.), ktoré napriek tomu, že ich význam bol podstatne nižší ako dolnouhorských banských miest, mali dôležité miesto v hospodárskom vývine celej oblasti. Popri kráľovských mestách existovalo však na tomto teritóriu niekoľko desiatok zemepanských miest a mestečiek, najviac na Spiši a na Zemplíne, kde sa, vďaka vysokej produkcii miestnej vinohradníckej oblasti a obchodu s vínom, na malom území dvoch slúžnovských okresov vyvinulo viac ako desať dynamicky sa rozvíjajúcich, bohatých mestečiek (Tokaj, Blatný Potok, Tállya, Tolcsva, Olaszliszka, Sátoraljaújhely, Mád, Tarcál, Mezőzombor, Szerencs a Abaújszántó).⁴

Je pochopiteľné, že etnická aj spoločenská pestrosť regiónu významne ovplyvnila priebeh, no najmä prijatie a šírenie reformácie a rekatolizácie. Práve na tomto území sa medzi prvými začali šíriť myšlienky reformácie, ktoré sa udomácnili v radoch nemeckých mešťanov slobodných kráľovských a spišských miest. Horné Uhorsko má tak viacero prvenstiev v akceptácii, šírení a vývine reformácie, kde sa vďaka nemeckým mešťanom slobodných kráľovských a kráľovských banských miest už v rokoch pred moháčskou porážkou stali známymi Lutherove idey.

Prvé ohlasy reformácie sa v Uhorsku objavili veľmi skoro, sotva jeden-dv roky po vystúpení Martina Luthera vo Wittenbergu. V hornouhorských slobodných kráľovských mestách sa ešte pred Moháčom objavili prví kazatelia, šíriaci Lutherove myšlienky. V Košiciach pôsobil Ján Henckel, po jeho odchode na kráľovský dvor ho vystriedal Wolfgang Schustel, ktorého iba krátko predtým vyhнали z Prrešova, kde sa dostal do konfliktu s farárom.⁵ Mešťanstvo slobodných kráľovských a kráľovských banských miest bolo v Hornom Uhorsku prvou a jedinou spoločenskou vrstvou, ktorá sa ešte pred moháčskou bitkou identifikovala s reformáciou. Už v 20. rokoch vyznávalo myšlienky reformácie viacero magnátskych a popredných zemianskych rodín. K najvýznamnejším prívržencom a patrónom reformácie v Hornom Uhorsku patrili: strážca koruny a kancelár Peter Perényi, Gašpar Perényi, Gašpar Drágffy, František Dersffy, a v viacerí príslušníci rodín Csákyovcov, Báthoryovcov

---

⁴ Celé Tokajské Podhorie, najmä však desať tamojších zemepanských miest a mestečiek práve v 16. storočí prežívalo hospodársky rozkvet.

⁵ BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí. In: Uličný, Ferdinand (ed.). *Reformácia na východnom Slovensku v 16.-18. storočí*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1998, s. 22.

a Bebekovcov.⁶ V tridsiatych rokoch sa k reformácii priklonili ďalší magnáti, medzi nimi Drugethovci, ktorí najmä na severovýchode vlastnili obrovské panstvá.⁷

Kľúčovú úlohu v ňom zohrával tzv. reformátori, kazatelia ovplyvnení reformačnými myšlienkami, akým bol napr. Matej Bíró Dévai, slávny „uhorský Luther“, pôsobiaci v Hornom Uhorsku v mestách Košice a Prešov. V radoch maďarského obyvateľstva severovýchodných stolíc hlásali Lutherovo učenie kazatelia Štefan Gálszécsi a Michal Siklósi.⁸ Viacero reformátorov pôsobilo v slobodných kráľovských mestách regiónu:⁹ Leonard Stöckel, Anton Transylvanus, Bartolomej Bogner, alebo už spomínaný Ján Henckel a Wolfgang Schustel.

V záujme ďalšieho šírenia reformácie bolo v tejto nevyhnutné organizačné a vieroučné zjednotenie reformačných cirkevných zborov. V roku 1545 sa z iniciatívy Gašpara Drágffyho v Erdőde zišli tridsiati kazatelia v územia Partia a satmárskej stolice. Táto prvá synoda v kráľovskom Uhorsku však nemala ešte veľký význam pre ďalší vývin luterskej cirkvi v tejto časti krajiny.¹⁰ Významnejšou bola synoda, konaná r. 1546 v Prešove, ktorú cirkevnohistorická spisba považuje za prvú uhorskú luterskú synodu. Na jej rokovaní sa zúčastnili delegáti piatich slobodných kráľovských miest, mestskí kňazi, rektori a kazatelia vidieckych farností v Šarišskej a Spišskej stolici.¹¹ Synoda prijala tzv. prešovské články, šestnásť záverov, ktoré neskôr poslúžili ako vzor pri formulovaní vyznania viery a organizovaní cirkevného života luterských zborov. Na synode bol vytvorený prvý luterský seniorát, a to na území piatich slobodných kráľovských miest a Šarišskej stolice.¹²

Veľký význam pre zjednotenie vierouky a vytvorenie organizačných celkov luterskej cirkvi malo formulovanie a schválenie vyznania viery v polovici 16. storočia. Po výzve panovníka mestské rady piatich hornouhorských slobodných kráľovských miest následne spoločne rozhodli o vypracovaní vyznania viery, ktoré 22. augusta 1549 odovzdali kráľovským komisárom. Toto vyznanie viery nazvali neskôr *Confessio pentapolitana*.¹³ Podobné vyznanie pod názvom *Confessio Sce-*

⁶ ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest 1907, s. 65 - 66.

⁷ RÉZ, László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljajúhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899, s. 60.

⁸ ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*, s. 49.

⁹ Spoločenstvo hornouhorských slobodných kráľovských miest nazývané Pentapolitana tvorili Košice, Prešov, Bardejov, Levoča a Sabinov, od r. 1660 aj Kežmarok.

¹⁰ ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*, s. 75..

¹¹ V skutočnosti zoznam delegátov synody, známy z literatúry, pochádza z rokovania, mladšieho o niekoľko desaťročí.

¹² BODNÁROVÁ, Miloslava. *Reformácia vo východoslovenských mestách*, s. 28-29.

¹³ Jeho autorstvo cirkevnohistorická spisba tradične pripisovala bardejovského rektorovi Leonardovi Stöckelovi, čo však najnovšie výskumu spochybňujú. SUDA, Max, Josef. *Wer verfasste die Confessio Pentapolitana?* In: Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Miscellanea Anno 2000. ACEP IX*. Prešov 2001, s. 18-23.

pusiana vypracovali na konci 60. rokov, r. 1569 kňazi fraternity dvadsiatich štyroch spišských miest (Valent Megander a Cyril Obsopaeus), na výzvu varadínskeho biskupa Gregora Bornemisszu.

Lutherská reformácia, aj keď ešte nie v podobe organizovanej krajinskej cirkvi, sa do polovice 16. storočia rozšírila takmer v celom Hornom Uhorsku, s výnimkou časti severovýchodného teritória, obývaného ortodoxnými Rusínmi. Cirkev ako inštitúcia však z viacerých dôvodov vznikla až na začiatku nasledujúceho storočia. Avšak v tom čase už, od polovice storočia, postupovala krajinou aj tzv. druhá reformácia.

Územie Horného Uhorska sa najneskôr pripojilo k procesu vzniku evanjelickej a. v. cirkvi, ktorý sa už na konci 16. storočia začal v Zadunajsku. Došlo k tomu na synode v Spišskom Podhradí r. 1614. Na synode boli prítomní lutherskí magnáti, zemanovia, vyslanci piatich hornouhorských slobodných kráľovských miest a kňazi dvoch dovtedajších seniorátov (mestského a vidieckeho). Delegáti sa prihlásili ku kánonom synody v Žiline z r. 1610 a prijali vlastných šesťnásť záverov, ktoré, rovnako ako žilinské, potvrdil palatín Juraj Thurzo. Jedným z hlavných výsledkov synody bolo konštituovanie cirkevnej organizácie evanjelikov v Hornom Uhorsku, v skutočnosti však iba v západnej časti dnešného východného Slovenska. Jej delegáti schválili vytvorenie dvoch cirkevných dištriktov a tak vznikli dve evanjelickej superintendencie: mestská (piatich slobodných kráľovských miest) a vidiecka.¹⁴ Na rozdiel od žilinskej synody sa v Spišskom Podhradí jasne ukázala veľká moc slobodných kráľovských miest v cirkvi a zrejme mocenská prevaha nemeckého meštianstva v novej cirkevnej organizácii.

Druhá reformácia sa rýchlo šírila v celom Hornom Uhorsku, tak v zátiských, ako aj predtiských stoliciach a jeho vedúci predstavitelia sa už v 50. rokoch objavili vo významnejších centrách protestantizmu. Tak v Košiciach už r. 1557 kázal Gregor Szegedi a o rok neskôr Pavol Wolfgang Thúri prevzal vedenie gymnázia v Novom Meste Pod Šiatrom (Sátoraljaújhely).¹⁵ O niekoľko rokov neskôr, r. 1561 na synode v Tarcali prijali zemplínski kazatelia Kalvínovo a Bézeho ženevské vyznanie viery. Na tejto synode sa zúčastnila väčšina helvétskych kazateľov, pôsobiacich na území Jágerskej diecézy. Na synode prijaté tzv. tarcalské vyznanie viery sa už v základných otázkach rozchádzalo s Lutherovým teologickým systémom a princípmi výstavby nemeckej cirkvi.¹⁶ V podobnom duchu bolo r. 1562 zostavené aj prvé domáce helvétske, debrecínsko-jágerské vyznanie viery.¹⁷

---

¹⁴ BRÜCKNER, Győző: *Szepesváraljai zsinat*. Nyiregyháza 1914.

¹⁵ DIENES, Dénes: *A történelmi Tiszáninneneni reformátusegyházkerület*. Rkp, s. 43.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ PAPP, Klára: *Mélius Juhász Péter és a Debrecen-egervölgyi hitvallás*. In: KÓNYA, Peter (ed.): *Prvé augsburské*

Švajčiarska reformácia, napriek tomu, že v priebehu dvoch desaťročí ovládla väčšinu Horného Uhorska, takmer jedenásť z trinástich stolíc, nedokázala preniknúť do severozápadných stolíc a piatich slobodných kráľovských miest. Druhé reformácii v ďalšom rozširovaní na západ dnešného východného Slovenska zabránili územnosprávne jednotky luterskej cirkvi a silné luterské slobodné kráľovské mestá, ako aj niektorí luterskí magnáti, kontrolujúci duchovný život na svojom území. Pre severovýchod krajiny malo veľký význam prijatie helvetského vyznania magnátskym rodom Drugethovcov, vďaka čomu v poslednej tretine prešli k reformovanej cirkvi ich panstvá v Zemplínskej a Užskej stolici.

Po prekonaní prekážok, v 60. rokoch 16. storočia, mohlo dôjsť na území predtiských stolíc k vytváraniu územnej organizácie helvetských farností. Spočiatku v tejto časti krajiny riadili kalvínske cirkevné zbory kňazi seniorátu piatich slobodných kráľovských miest.¹⁸ Táto prax bola však po vieroučnom rozchode v šesťdesiatych rokoch neudržateľná. Od polovice 50. rokov vznikali prvé reformované senioráty: boršodský (1556), abovský (r. 1559) a gemerský (1567). Tieto tri samostatné kalvínske senioráty (boršodský, gemerský a abovský), reprezentovali r. 1567 predtiské reformované zbory na debrecínskej synode, kde ich predstavitelia podpísali II. helvetské vyznanie viery.¹⁹ V tom istom roku sa k nim pripojili aj zemplínsky a r. 1574 užský seniorát.²⁰ Tak sa konštituoval Predtiský reformovaný dištrikt, ktorý sa v mnohých aspektoch odlišoval od obdobných cirkevnosprávnych jednotiek obidvoch protestantských cirkví. Počas takmer dvoch storočí, do r. 1734, predstavoval totiž iba voľný zväzok seniorátov, bez biskupa alebo superintendenta, ktorého právomocami disponovali seniari.

Významnou osobitosťou Potiského dištriktu bolo spolužitie s luterskými cirkevnými zbormi, trvajúce na území Zemplínskej stolice viac ako poldruha storočia. Táto zaujímavá cirkevná únia vznikla na seniorátnej synode v Novom Meste Pod Šiatrom (Sátoraljaújhely) r. 1597, ktorá rozhodla o tom, že zemplínske slovenské luterské slovenské zbory (vo Vranove, Skrabskom a okolí), budú spravované vranovským slovenským kňazom (kaplanom), vykonávajúcim zároveň i funkciu konseniora zemplínskeho seniorátu.²¹ Táto spoločná cirkevná správa kalvínskych a luterských zborov trvala do roku 1663.²²

vyznanie viery na Slovensku a Bardejov. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1999.

¹⁸ DIENES, Dénes. *A történelmi református*, s. 25.

¹⁹ DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk, Sárospatak* : Sárospataki református kollégium, 2008, s. 437.

²⁰ DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 437.

²¹ DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 439.

²² DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 440.

Ďalšou osobitosťou konfesiónálneho vývinu v Hornom Uhorsku bolo masové rozšírenie švajčiarskej reformácie medzi slovenským obyvateľstvom, k čomu na západe dnešného Slovenska nedošlo. V priebehu víťazného postupu helvetského vyznania aj vďaka patronátnemu právu zemepánov prijali toto učenie desiatky vtedy luterských slovenských farností v Zemplínskej, Užskej, Abovskej i Šarišskej stolici, vrátane veľkej časti rozsiahleho drugethovského humenského panstva. Podľa skromných údajov z kanonických vizitácií predtiských seniorov existovalo na začiatku 17. storočia, pred drugethovskou rekatolizáciou, sto až stopäťdesiat slovenských reformovaných cirkevných zborov. Patrili k nim viaceré veľké zbory v zemepanských mestách a mestečkách, s početnými fíliami (Humenné, Michalovce, Sečovce, Vranov nad Topľou, Sobrance) aj asi dvadsať šarišských reformovaných zborov. Počet takýchto slovenských reformovaných farností a ich fílií v priebehu rekatolizácie v 18. storočí síce výrazne klesol, aj v druhej polovici storočia ich však ostalo viac ako tridsať.²³

Reformácia ako najmohutnejšie duchovné, kultúrne i spoločenské hnutie západnej civilizácie nemohla obísť ani ortodoxné obyvateľstvo Uhorska, žijúce v nemalom počte takisto v hornouhorských stolicích.

Rusínske valašské obyvateľstvo od 14. do 16. storočia postupne severovýchodné stolice Uhorska, najmä na území dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (Marmarošská, Ugočská, Berežská a Užská stolica) a súčasného východného Slovenska, v severných oblastiach Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolice. V menšom počte sa dostali aj na teritórium Gemerskej stolice a sporadicky prenikali ďalej na západ, kde sa však subjektom valašskej kolonizácie stávalo slovenské obyvateľstvo.²⁴

Valašské obyvateľstvo na území dnešného východného Slovenska sa v mnohom, odlišovalo od domácich obyvateľov vidieka, slovenskej, príp. nemeckej alebo maďarskej národnosti. Zaoberali sa chovom oviec, čo im dlhý čas znemožňovalo vytváranie pevnejších väzieb na jedno miesto a určovalo iný vzťah k vrchnosti, vrátane špecifických, najmä naturálnych dávok. V riedko osídlených horských oblastiach buď zakladali nové obce, alebo doosídľovali vyľudnené staršie dediny.²⁵ Usádzali sa aj pri existujúcich obciach, kde však, vzhľadom na svoju etnickú a najmä náboženskú odlišnosť, vytvárali osobitné celky s vlastnou samosprávou a vnútorným životom, odlišným od domáceho obyvateľstva.

---

²³ Bližšie KÓNIA Annamária – KÓNIA, Péter: *Szlovák reformátusok a 16-18. században*. Sárospatak 2013. Existencia slovenských reformovaných zborov je jedným z najlepších dôkazov, vyvracajúcich naivné predstavy o národnostnej podmienenosti reformácie.

²⁴ Podľa niektorých názorov sa Rusíni, resp. ešte Rumuni dostali až na Moravu, kde založili moravské Valašsko, čo však nie je doložené prameňmi a pravdepodobnejšie je, že títo valasi boli domáceho pôvodu.

²⁵ Najmä spustošené počas protitureckých vojen v 16.-17. storočí.

Valašské obyvateľstvo v severovýchodných stoliciach, podobne ako v Sedmohradsku, malo spočiatku rumunský etnický charakter. Rumunský živel však čoskoro prevážilo rusínske obyvateľstvo z zo severovýchodnej strany Karpát. Jedinou obcou na dnešnom Slovensku, osídlenou pôvodne Rumunmi, bola Koromľa v Užskej stolici.

Ďalšou spoločnou charakteristikou valašského obyvateľstva v celej krajine bolo jeho ortodoxné náboženstvo. Všetci, bez ohľadu na národnosť, boli kresťanmi východného obradu, čo nielen zväčšovalo hranicu medzi nimi a usadlým obyvateľstvom, ale zároveň ho to aj po akceptovaní a usadení sa posúvalo na okraj vtedajšej uhorskej stavovskej spoločnosti. Rusínski ortodoxní kňazi si zachovávali väzby na tradičné duchovné centrá v Haliči, resp. v Moldavsku alebo Valašsku, pritom sa však nemohli stať súčasťou kňazského stavu a teda privilegovanej časti spoločnosti. Mali spoločenský status poddaných a vzťahovali sa na nich takisto poddanské povinnosti. To malo negatívny dopad na majetkovú sociálnu aj kultúrnu úroveň cirkvi a jej duchovenstva. Popri viacerých ortodoxných kláštoroch bolo najvýznamnejším cirkevným centrom rusínskeho obyvateľstva na severovýchode Uhorska Mukačevské biskupstvo.

Kvôli svojmu odlišnému špecifickému spôsobu života sa rusínske valašské obyvateľstvo usádzalo na rozsiahlych zalesnených a riedko osídlených územiach v Karpatoch, na majetkoch magnátov, vlastníkov rozsiahlych panstiev. Takými boli predovšetkým Drugethovci v Užskej a Zemplínskej a Rákóczi v Šarišskej stolici, ktorí rusínskych valachov využívali aj na strážnu a poriadkovú službu. To iba upevňovalo ich špecifické postavenie.

Na začiatku raného novoveku sa tak rusínski valasi, napriek ich postaveniu na geografickej i spoločenskej periférii Uhorska, postupne začleňovali do štruktúr uhorskej stavovskej spoločnosti a ich osídlenie stále viac prenikalo do južnejších častí pohraničných stolíc.²⁶ Napriek svojej etnickej a najmä náboženskej odlišnosti ani oni nemohli ostať bokom význam krajinských udalostí, ktoré, hlboko ovplyvnili ich ďalší vývin, aj keď prijímali osobitným spôsobom. Týka sa to aj takých kľúčových udalostí spoločenského a duchovného vývoja raného novoveku, akými boli reformácia a rekatolizácia.

Na prelome storočí sa tak do bezprostredného susedstva s reformáciou, resp. protestantizmom dostalo valašské obyvateľstvo v Sedmohradsku a severovýchodnom Uhorsku. Keďže jeho zemepáni sa stali prívržencami nového učenia a ďalej ho šíрили na svojich majetkoch, dostalo sa tak, napriek svojmu ortodoxnému náboženstvu, istým spôsobom nielen do kontaktu, ale aj pod vplyv reformácie.

²⁶ Napr. Komlóška na južnom Zemplíne.

Zrejme ako prví prišli do priameho styku s reformáciou ortodoxní Rumuni, žijúci v tzv. Saskej zemi v Sedmohradsku, ktorých sa už prvý saský evanjelický biskup Johann Honterus usiloval získať pre protestantizmus. Samozrejme, že misijná činnosť saských kazateľov bola paralelne spojená aj s mocenským tlakom saských miest ako zemepánov rumunských dedín, čo iste viedlo k viacerým prechodným úspechom. Ďalšie rumunské ortodoxné obyvateľstvo prišlo do bezprostredného kontaktu s reformáciou, tentoraz švajčiarskou, v prvej polovici nasledujúceho storočia, keď po vláde troch Báthoryovcov zaujali sedmohradský stolec reformované kniežatá. Zvlášť Gabriel Bethlen a Juraj I. Rákóczi cieľavedome podporovali rozširovanie kalvínskeho náboženstva v radoch rumunského obyvateľstva na kniežacích majetkoch.

Ďalší reformovaní kňazi pôsobili medzi ortodoxnými Rumunmi z iniciatívy reformovaných magnátov a iných zemepánov. Týmito aktivitami bola známa aj manželka sedmohradského kniežaťa Juraja I. Rákócziho Zuzana Lorántffy, ktorá šírla kalvinizmus a zakladala reformované školy vo Fogarašskej stolici na juho-východe krajiny.²⁷ Ďalšie početné rumunské reformované cirkevné zbory vznikli na národnostne zmiešanom území tzv. Partia, v Biharskej a Zárándskej stolici.²⁸ Samozrejme, že väčšina týchto cirkevných zborov zanikla potom, keď reformovaná cirkev stratila svoje dominantné postavenie.

Približne v tom istom čase sa však do kontaktu s reformáciou dostalo aj početné rusínske ortodoxné obyvateľstvo v Hornom Uhorsku, najmä v stoliciach Berežskej, Ugočskej, Užskej, Zemplínskej a azda aj Šarišskej a Spišskej. Podstatná časť týchto Rusínov žila na obrovských panstvách, patriacich Rákócziomcom²⁹ a Drugethovcom.³⁰ Dôležitou udalosťou vo vzťahu k Rusínom na území Humenského panstva bolo prijatie reformácie jeho majiteľmi, Drugethovcami. Spomedzi príslušníkov rodu sa o šírenie reformácie najviac zaslúžili bratia Štefan, Juraj, Gabriel a Anton, v 30. rokoch 16. storočia. Samozrejme, že s Drugethovcami sa spája takisto reformácia v ich zemplínskej rezidencii, v Humennom. Humenné bolo najväčším zemepanským mestom v celom Hornom Zemplíne. Od stredoveku bolo nielen centrom rozsiahleho drugethovského panstva a sídlom rodu, ale aj významným strediskom remeselnej výroby a obchodu. Popri sedliakoch a ďalších kategóriách poddanského obyvateľstva obývali mestečko početní remeselníci a obchodníci. Doteraz nie sú známe hodnoverné pramene, uvádzajúce presný rok

---

²⁷ TAMÁS, Edit (ed.): *Erdély és Patak fejedelemszonya Lórántffy Zsuzsanna I.* Sárospatak : Sárospataki Rákóczi Múzeum 2000.

²⁸ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoldárfordítása XVII.-XVIII. Századi szlovák, cseh egyházpolitikának keretében.* Budapest 1954. Rkp. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, s. 10.

²⁹ V Berežskej, Ugočskej a Šarišskej stolici.

³⁰ V Užskej a Zemplínskej stolici.

prijatia reformácie v drugethovskom rode. Na základe iných skutočností a historických súvislostí však možno predpokladať, že k tomu mohlo dôjsť niekedy v prvej polovici 30. rokov 16. storočia.³¹

Samozrejme, Drugethovci sa neobmedzili len na prijatie reformačného učenia, ale významne prispievali k jeho šíreniu na svojich panstvách. Vznik reformačných cirkevných zborov v Humennom, Užhorode, či Trebišove sa jednoznačne spája s príslušníkmi tohto rodu. Najväčšiu zásluhu na postupe reformácie v severných častiach Zemplínskej stolice mal na sklonku prvej polovice 16. storočia Štefan Drugeth.³²

Možno predpokladať, že v Humennom, tak ako na iných miestach Uhorska, došlo najprv k prijatiu Lutherovho učenia a až o niekoľko rokov sa začal na tomto území šíriť kalvinizmus. Nie je známy čas akceptácie reformácie v Humennom, ani prechod jeho obyvateľov ku kalvínskemu smeru. Príchod reformovaného kazateľa a rozšírenie švajčiarskej reformácie v mestečku je najskôr spojené so Štefanom Drugethom od druhej polovice 50. rokov 16. storočia. Štefan Drugeth sa prisťahoval do Humenného v roku 1556 z Užhorodu, kde ako patrón farnosti štedro podporoval reformovanú cirkev. Je teda namieste sa domnievať, že aj v Humennom, kde vlastnil väčšinu mestečka, mal veľkú zásluhu na prijatí kalvinizmu.³³

Kalvínski kazatelia tak boli v Humennom prítomní pomerne skoro, najneskôr od poslednej štvrtiny 16. storočia. Prvým známym z nich je Ján Szobránci, doložený r. 1579. Na konci storočia, r. 1599 sa spomína Vavrinec Lucius a na začiatku 17. storočia Juraj Debreceni.³⁴

Samozrejme, podobne ako v Humennom, šírili Drugethovci kalvinizmus takisto v niekoľkých desiatkach obcí panstva, obývaných slovenským a rusínskym obyvateľstvom. Napriek vžitej mylnej predstave o maďarskom charaktere reformovanej cirkvi v Uhorsku mal kalvinizmus v 17. storočí multietnický charakter, podobne ako lutherstvo. Popri Maďaroch a pomerne veľkom počte Slovákov v Hornom Uhorsku³⁵, patrili k reformovanej cirkvi aj Slovinci. V Zadunajsku, na území Baraňskej stolice v južnej časti oblasti, vzniklo viacero slovinských reformo-

³¹ Réz približné obdobie prijatia reformačného učenia odvodzuje z rôznych manželských alebo spojeneckých zväzkov medzi Drugethovcami a Perényiovcami, ktorí v Uhorsku patrili k jedným z prvých prívržencov reformácie, ale aj s Báthoryovcami, Drágfyovcami, či Bebekovcami. RÉZ, László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899, s.60.

³² Réz, *A Drugethek és Homonna reformációja*, s. 61.

³³ Réz, *A Drugethek és Homonna reformációja*, s. 71.

³⁴ ZOVÁNYI, Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett*, In: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Budapest : Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928, s. 125.

³⁵ Na začiatku 17. storočia existovalo na území Užskej, Zemplínskej, Abovskej a šarišskej stolice takmer stopäťdesiat slovenských kalvínskych cirkevných zborov.

vaných cirkevných zborov.³⁶ Slovinskí kalvíni žili aj južnejšie, medzi riekami Drávou a Sávou, a to ešte v prvej polovici 18. storočia.³⁷ Reformovaní Rumuni a Rusíni tak iba dotvárali národnostnú mozaiku vtedajšieho kalvinizmu.

Žiaľ, nedochovali sa pramene, umožňujúce spoľahlivo rekonštruovať počet a stav rusínskych reformovaných cirkevných zborov v tomto období. Keď v roku 1609 pod vplyvom Petra Pázmányho nový majiteľ panstva Juraj Drugeth konvertoval, pozval do Humenného jezuitov a začal rozsiahať rekatolizáciu celého svojho doménia. V nasledujúcich rokoch zanikla reformovaná farnosť v Humennom i väčšina vidieckych kalvínskych zborov na panstve. Iba odovzdanie Zemplínskej stolice Gabrielovi Bethlenovi po mikulovskom mieri r. 1622 (do r. 1629) umožnilo čiastočné obnovenie humenského reformovaného zboru a na niekoľko rokov zastavenie rekatolizácie vo zvyšných kalvínskych cirkevných zboroch. Najstaršie a jediné pramene, obsahujúce údaje o rusínskych reformovaných farnostiach a fíliách pochádzajú až z cirkevných vizitácií z r. 1632, teda z obdobia niekoľko rokov po navrátení Zemplínskej stolice pod kráľovskú správu a návrate jezuitov do Humenného. Zachytávajú tak už iba posledné zvyšky rusínskych kalvínskych zborov na dnešnom východnom Slovensku, s odrazom výsledkov misijnej činnosti Drugethovcov na prelome storočí, keď boli bez podpory majiteľov panstva iba trpenými a potlačovanými, vystavenými útokom zo strany jezuitov aj ortodoxných popov. Ostatne, jasne ukazujú ich skutočne žalostný stav.

V niektorých z týchto obcí už v tom období na prelome storočia zrejme užívali niekdajšie reformované kostoly opäť ortodoxní popi a obyvatelia nerešpektovali reformovaných kazateľov. Podľa vizitácie z roku 1652 v Ohradzanoch, ležiacich severne od Humenného, „mali kostol s mnohými modlami a ruskými zástavami... fara sa zrúcala, škola bola spustená a plot spadol.“³⁸ Ešte ťažšie podmienky mal reformovaný kňaz medzi rusínskym obyvateľstvom Zbudského Dlhého. V roku 1652 bol jeho kamenný kostol „veľmi spustený, plný ruských zástav a modiel. Kazateľov dom, na konci dediny a kraji lesa, bol opustený, nedávno ho poškodili zlodeji a odviedli dobytok. Školu dedinčania rozobrali a spálili.“³⁹ Pozíciu kalvínskeho kazateľa v obci a vzťah ortodoxných Rusínov vo farnosti a jej fíliách (Hrabovec, Jablň, Zbojné a Brestov) k nemu najlepšie charakterizujú ďalšie údaje tejto vizitácie: „V dedinách bývajú takí kresťania, ktorí sa vôbec nechcú starať ani o kostol, ani o faru. Hovoria, nie je to naša starosť, ale farárova. Ani jeden kazateľ ešte

³⁶ LAMPE, Adolf: *Historia Ecclesiae Reformatae*. Utrecht 1728.

³⁷ Csáji, Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoldárfordítása.

³⁸ DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század*, Budapest: Osiris, 2001, s. 256.

³⁹ Dienes, *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek*, s. 257.

neodišiel spomedzi nich nezbitý. Adama dokonca sami zabili a aj terajšiemu sa už ušlo fackovania. S dobrým svedomím poviem, že v tejto farnosti aj psa si viac vážia, ako duchovného učiteľa. Tento svet je veru očistcom kňazov.“⁴⁰

Je isté, že takýchto rusínskych reformovaných farností na humenskom panstve bolo pôvodne, na konci 16. storočia viac a väčšina z nich zanikla už zakrátko po konverzii Juraja Drugetha a rozpútaní rekatolizácie na jeho majetkoch. Uvádzané farnosti boli určite poslednými z nich, ktoré sa udržali až do polovice nasledujúceho storočia. Dôvodom mohlo byť národnostne zmiešané obyvateľstvo, nezáujem vrchnosti o ich náboženské pomery či neskoršia migrácia väčšieho počtu ortodoxných Rusínov. Väčšina rusínskych, ako aj slovenských reformovaných cirkevných zborov v okolí Humenného, bola rekatolizovaná už v prvej polovici 17. storočia, na čo poukazujú aj údaje z kanonickej vizitácie v Ľubiši z r. 1652. Podľa nich vtedy už v obci nestál kostol, lebo ho spálili žoldnieri (asi panskí drábi), kazateľ však zachránil bohoslužobné predmety, ako pohár, strieborný tanier a prikrývku na stôl Pána, ktoré dokonca odmietal vydať vizitátorovi.⁴¹

Ostatne, Drugethovci neboli jedinými hornouhorskými magnátmi, podporujúcimi misijnú činnosť reformovaných kazateľov medzi rusínskym obyvateľstvom. Podobným spôsobom vznikli aj viaceré ďalšie rusínske kalvínske cirkevné zbory, a to z iniciatívy Rákócziovcov na ich Mukačevskom panstve (dnes Zakarpatská oblasť Ukrajiny). Samozrejme, obyvateľstvo východného obradu sa nemohlo stotožniť s kalvinizmom, ktorý vnímali ako cudzí a preto pri prvej príležitosti, po oslabení protestantizmu v čase rekatolizácie, sa vrátili k svojej ortodoxnej cirkvi. Stav týchto najsevernejších farností a filií obývaných Rusínmi práve v čase nástupu rekatolizácie, ostatne približujú aj už spomínané niektoré dochované kanonické vizitácie predtíského dištriktu.

Ortodoxné rusínske obyvateľstvo severnej a severovýchodnej časti Horného Uhorska bolo od polovice 16. storočia konfrontované s reformáciou. Myšlienky švajčiarskej reformácie šírili medzi nimi kazatelia, vyslaní a podporovaní magnátmi, majiteľmi rozsiahlych panstiev, na ktorých Rusíni žili, najmä Drugethovci a Rákócziovci. Vďaka nim vzniklo v severných a severovýchodných stoliciach, v okolí Humenného a Mukačeva viacero rusínskych reformovaných farností, zachytených aj v dochovaných kanonických vizitáciách. Tieto rusínske reformované cirkevné zbory však netrvali dlhšie ako niekoľko desaťročí a po konverzii majiteľov panstiev počas rekatolizácie sa ich veriaci vrátili k ortodoxnej cirkvi.

Príspevok vznikol v priebehu riešenia grantového projektu VEGA 1/0477/20 ramene k dejinám cirkví na Slovensku v ranom novoveku.

⁴⁰ Dienes, *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek*, s. 257-258.

⁴¹ Dienes, *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek*, s. 254.